

Ostellato - Ferrara

Een goede raad voor verwoede bergwandelaars: laat je nooit een vakantie in Ferrara opdringen om je hobby te gaan beoefenen. Want de provincie is vlak als een biljart. Vlak zoals alleen een polder zijn kan. Een goede raad voor alle andere reizigers: gaat dat zien! Want de provincie waar de Po langzaam zijn laatste kilometers aflegt vooraleer hij sterft in de Adriatische Zee, heeft oneindig veel te bieden.

Laten we even beginnen met die Po: natuurliefhebbers, wandelaars en fietsers kunnen volop genieten van het *Parco del Delta* met zijn 54.000 hectare schoonheid. En laten we daar gerust nog de 16.000 hectare natuurpark aan toevoegen in de provincie Rovigo van de naburige regio Veneto. Dit landschap verrast je met het steeds wisselende zonlicht op de plassen, met zijn 25 km stranden, met het uitgestrekte oerbos van Mésola. Je bezoekt er de abdij van Pomposa, het schilderachtige vissersstadje Comacchio, het gemaal van Argenta. En je beseft hoe in de loop van de eeuwen de samenwerking van mens en natuur dit stukje wereld zijn bijzondere vorm heeft gegeven. In 1999 kreeg de delta de hoogste erkenning toen hij – vier jaar na de stad Ferrara – op de Werelderfgoedlijst werd geplaatst.

Ferrara is de renaissancestad waar in de vijftiende eeuw door toedoen van de familie Este alle vormen van kunst tot de hoogste bloei kwamen. Het kolossale Castello Estense met zijn vijftig zalen zal de aanloop worden van een verrassende kennismaking. Ferrara is de universiteitsstad waar duizenden studenten voor een scheut vrolijkheid zorgen. En met een jaarlijks festival van straatmuzikanten doet men er nog een schepje bovenop. Ferrara is de ballonstad van Italië, waar eind september 2008 vierhonderd-duizend toeschouwers het spektakel van vele tientallen bonte *mongolfiere* kwamen bekijken. En nog veel meer! Ferrara is de joodse stad, met de synagoog, de begraafplaats en het museum als krachtige getuigenissen. Ferrara is de fietsende stad, waar honderden tweewielers in een vriendelijke anarchie over de kasseien hobbelen. En waar in alle richtingen een degelijk fietspadennet gespannen ligt dat je tot op de oevers van de Po brengt. Ferrara is de ommuurde stad, gelegen in een gordel van groen en rode baksteen waar het prettig slenteren is. En als je er tijdens een wandeling voorbij het Palazzo dei Diamanti komt, onderschrijf je meteen de slogan: 'Ferrara, een stad met ontelbare facetten.'

Comacchio, een brug zoals nergens

Zoek je ondanks dit alles een basis-kamp buiten Ferrara, reis dan naar Ostellato, pal in het midden van de provincie. De snelweg brengt je in een halfuurtje op het strand van Lido degli Estensi of Porto Garibaldi en even snel op een parkeerterrein in Ferrara. In de bloementuin of aan het zwembad van Villa Belfiore is het fijn bekomen van een toeristische werkdag.

Toeristische informatie

IAT Castello Estense I-44100 Ferrara
tel. +39 0532 299303

www.ferraterreaacqua.it of www.ferrarainfo.nl
(volledig in het Nederlands)

Regio Emilia-Romagna www.emiliaromagnaturismo.it.

Parkeren in Ferrara www.ferraratua.com.

Heteluchtballons www.ferraraballoonfestival.it

Po-delta www.parcodeltapo.it

www.parcodeldelta.com (ook in het Nederlands).

Knus bij de zussen

Achter het zwembad strekt zich een boomgaard uit, waar de gasten naar hartenlust vruchten van biologische teelt mogen plukken.

Na een halfuurtje snelweg vanuit Ferrara in de richting van de Adriatische kust, wijzen de bordjes naar Ostellato. Zo beland je in een gebied waar de natuur heer en meester is. Hier strekken zich immers de *anse vallive* uit, een zoetwaterreservaat van drieduizend hectare. Hier wuiven de rietkragen, bloeien moeraslelie's en strijken naast reigers en kluten nog honderdvijftig andere vogelsoorten neer. *Hotel Villa Belfiore* – gegroeid uit het landbouwbedrijf van vader Bertelli en nu in handen van de dochters Daniela en Fiorenza – past helemaal in dit plaatje. Even buiten het dorp draai je de weg op naar de parkeerplaats door een park met bonte bloembedden en geurige kruidentuintjes.

In het centrale bedrijfsgebouw kwamen de eerste tien kamers en een restaurant. Later verrees verder op het erf een nieuwbouw in traditionele stijl, met beneden een beautycenter en op de eerste verdieping acht ruimere kamers. Overal zorgen antiek meubilair en fleurige weefsels voor een romantisch sfeertje. Achter het zwembad (15 m x 7 m) strekt zich een boomgaard

uit, waar de gasten naar hartenlust kersen, pruimen, perziken of vijgen van biologische teelt mogen plukken. In de zomermaanden houden de zussen graag sessies onder het lover rond filosofie en geschiedenis. Zo gaat dat als je met een onderwijsdiploma op zak in de horeca terecht komt.

'Eten' is een belangrijk hoofdstuk in *Villa Belfiore*. 'We hebben ons net een eigen bloemmolen aangeschaft,' zegt Daniela trots. 'Vanaf nu kunnen we de kwaliteit van de grondstof voor ons brood, onze verse pasta, onze koekjes nog beter onder controle houden.' Wie geluk heeft, vindt voor zijn maaltijd een tafeltje in de veranda. Met uitzicht op de immense bloemenpracht proef je originele maaltijden uit het rijk van mamma Gabriella; ze volgt recepten uit de tijd van haar moeder, haar grootmoeder, haar tantes. Wil je even meekijken in de potten, dan kan dat. Buiten de drukte van het zomerseizoen houdt ze zelfs echte kookcursussen. Dan leer je bijvoorbeeld de marmelades en confituren bereiden die in de receptie te koop staan: appel met een vleugje munt, kweeperen, citroen. En in de herfst alles op basis van pompoen, de trots van de streek. 'Aan onze tafels beleven de gasten een waar smaakparcours,' weet Daniela. 'Doorheen onze gerechten (her-) ontdekken ze een waaier van vervlogen smaken. Die van veldzuring, melisse, bonenkruid, bernage, goudsbloem. Wij gaan voortdurend op zoek naar de wilde kruiden

AZIENDA VILLA BELFIORE

Via Pioppa 27, I-44020 Ostellato / tel. +39 0533 681164 / www.villabelfiore.com
100/115 euro per nacht per tweepersoonskamer, rijk ontbijtbuffet inbegrepen

van de Po-delta. Op een keer zou je 's onze vleesbereiding met madeliefjes, citroen en mosterd moeten proeven.'

Andere adressen

Room&Breakfast Dolcemela Via Sacca 35, I-44100 Ferrara / tel. +39 0532 769 624
www.dolcemela.it

San Girolamo dei Gesuati Via Madama 40/A, I-44100 Ferrara / tel. +39 0532 207 448
www.sangirolamodeigesuati.com

1492 ... 'Columbus' en 'Amerika', reageren onze scholieren als ze een beetje bij de les zijn geweest. 'Addizione Erculea' roepen hun lot- en leeftijdsgenoten in de scholen van Ferrara. Daarmee doelen ze dan op de stadsuitbreiding waarmee hertog Ercole I d'Este in dat jaar de oppervlakte van het middeleeuwse Ferrara meer dan verdubbelde. 'De eerste moderne stad van Europa!' voegen ze er vol trots aan toe. 'Een intellectueel en artistiek centrum dat in de loop van de eeuwen door toedoen van de dynastie d'Este de grote geesten van de renaissance heeft aangetrokken.'

Een van de symboolgebouwen van Ercole's initiatief was het Palazzo dei Diamanti, dat hofarchitect Biagio Rossetti volledig bekleedde met achtduizend piramidevormige blokken roze en wit marmer. Diamanten die fonkelen in de zon. Zou het

waar zijn dat Rossetti bij het ontwerpen de hofastroloog betrok, dat die op deze plek de astrale krachten voelde samenvloeden, dat daardoor het paleis de energie van het universum aantrekt en versterkt?

Van vorstelijke residentie is het paleis geëvolueerd tot een vooraanstaand museumcomplex: moderne en hedendaagse kunst op de begane grond, een breed panorama van schilderkunst tot in de achttiende eeuw in de Pinacoteca Nazionale op de eerste verdieping. Virtuozes fresco's, breedprakige altaarstukken en intieme olieverfschilderijtjes. En dan te bedenken dat aan het eind van de zestiende eeuw na de teloorgang van het huis d'Este in Ferrara ontelbare kunstschatten naar alle windrichtingen zijn weggesleept!

Geen kasteel maar een feestpaleis

Een ander majestueus bouwwerk van de stad ligt niet veel meer dan 300 m weg, tussen de rand van de stadsuitbreiding van hertog Ercole en de kathedraal. Omdat hij nog niet heel stevig in het zadel zat, liet markies Niccolò II d'Este zich na de volksopstand van 1385 maar liever een forse burcht optrekken. Op de hoek van Viale Cavour kijkt iedereen met open mond naar dat imposante *Castello Estense*: een brede slotgracht, hefbruggen, poorten, hoge muren in rode baksteen, stoere torens. Met toch ook wat franje in de vorm van elegante balkons in marmer en witte steen. Zo ongeveer moet het er hebben

uitgezien in de tweede helft van de zestiende eeuw: het oorspronkelijk louter militaire bouwwerk was stilaan uitgegroeid tot een weelderige renaissanceresidentie, tot een representatieve plek in de dagen dat Ferrara meespeelde op het politieke toneel. Er kwamen heuse appartementen, de muren werden met fresco's en wandta-pijten bedekt. Er was zelfs een hangende tuin met sinaasappelbomen.

In het kasteel word je van de ene ver-rassing naar de andere gevoerd. Van een magnifieke houten reproductie van het kasteel beland je in de antieke keukens. Je leest er de sterke verhalen van hofmaarschalk Cristoforo di Messisbugo – misschien een Vlaming – die in de tijd van Keizer Karel ware spektakelbanketten aanrichtte voor de hertog. Je zucht in de kerkers, net als de knappe Giulio d'Este die de ogen werden uitgestoken door zijn jaloerse broer kardinaal Ippolito I. Waar je vandaag de helling neemt naar de Piano Nobile, dwaalden ooit grote schilders als Piero della Francesca en Rogier van der Weyden. Naar dit hof kwamen vanuit de Lage Landen musici als Adriaan Willaert en Josquin Desprez. Je hoort er vertellen over auteurs als Petrarca, Ariosto en Tasso. Op deze verdieping wachten zalen vol zestiende-eeuwse plafondschilderingen waar horden engeltjes door het zwerk fladderen. De spiegelinstallaties van architect Gae Aulenti geven het geheel een

extra speelse dimensie. Als je dan naar het einde van de rondgang toe de 122 treden van de Torre dei Leoni beklimt, krijg je vanaf een hoogte van 30 m nog een aangrijpend stadszicht erbovenop.

Geen plaats voor verveling

Om het plaatje van de dynastie d'Este rond te maken, moet je eigenlijk ook naar het Palazzo Schifanoia, dat rond het midden van de vijftiende eeuw werd uitgebreid en verfraaid door Borso d'Este. Hoog te paard kun je hem zien pronken op de gevel van het stadhuis van Ferrara. De naam van het paleis liet geen twijfel over zijn bestemming: 'schifar la noia' staat voor iets als 'aan verveling ontkomen, ontstressen'. Hier konden de heersers de zorgen van het regeren vergeten. Hier hielden ze uitbundige feesten en banketten. In 1470 toverden Ferrarese kunstenaars voor Borso in de pronkzaal een wonderbaarlijke *Ciclo dei mesi*, die tot de belangrijkste fresco's van Italië wordt gerekend: je ziet het verloop van de maanden, de bijhorende mythologische figuren en tekens van de dierenriem. En bovenal een lofzang op de wijsheid en goedheid van de opdrachtgever. Borso geeft een muntstuk aan zijn hofnar. Een jachthond lacht vriendelijk het waterwild toe. De wijnboer bereidt de ranken. Vier paarden trekken de wagen van Aurora door het zwerk. Een kijkspel dat niet gauw verveelt.

INFORMATIE

Palazzo dei Diamanti Corso Ercole I d'Este 21, I-44100 Ferrara / tel. +39 0532 205844

Open: di.-za. 9.00-14.00 u (do. tot 19.00 u), zo. 9.00-13.00 u. / Ticket: € 4

Castello Estense Largo Castello 1, I-44100 Ferrara / tel. +39 0532 299233

Open: di.-zo. 9.30-17.30 u. / Ticket: € 6

Palazzo Schifanoia Via Scandiana 23, I-44100 Ferrara / tel. +39 0532 244949

Open: di.-zo. 9.00-18.00 u. / Ticket: € 4,50

Rond Ferrara staat een rood gordijn van miljoenen bakstenen met bovenop duitzenden bomen. Het vormt rond de stad een groene ring van ongeveer 9 km. Ja, je leest het goed: 9 km. (Als Lucca-lover moet me dan wel iets van het hart: 'Oké, met zijn 4 km lange muren moet die Toscaanse stad het afleggen tegen Ferrara. Maar daar wordt de ring tenminste nergens onderbroken!) De bouw van de noordelijke muren van Ferrara lag in het verlengde van de grootschalige stadsuitbreiding aan het eind van de vijftiende eeuw. Die *Addizione Ercolea* – genoemd naar hertog Ercole I d'Este – moest afdoende worden beschermd en dat kon gewoon niet beter dan met het optrekken van forse stadsmuren. Twaalf volle jaren duurde het voor ze waren voltooid. Iets later in de zestiende eeuw verrezden de oostelijke en de zuidelijke muren. Ze werden uitgerust met meerdere *baluardi*, neusvormige bastions die de stootkracht van de vijand moesten pareren. Deze bolwerken zijn nu verbonden met echte wandel- en fietsboulevards. Toen de stad in het begin van de zeventiende eeuw in de handen van de Pauselijke Staten viel, werden op de zuidelijke flank nog bastions bijgebouwd en een stoere vijfhoekige vesting. Maar die ligt al lang tegen de vlakke.

Daar zit muziek in

Het grote parkeerterrein Centro Storico is een ideale plek om je wandeling of fietstocht op de stadsmuren in te zetten: behalve 825(!) parkeerplaatsen vind je er namelijk ook een fietsverhuur. Vlak bij de Porta Paola kun je een grindpad op, dat tegen de klok in aan de voet van de muren loopt. Rijd je over dit pad in de laatste tien dagen van augustus, dan is er beslist geen doorkomen aan: op de grasvelden draait dan de *Buskergarden*, een onderdeel van het festival van straatmuzikanten dat Ferrara al sinds 1988 organiseert. En dat elk hoekje van de stad met muziek bekleedt. Van alle continenten komen de acts voor dat grootschalige 'Ferrara Buskers Festival': 2006 had Litouwen als gastland, 2007 Argentinië, 2008 Zwitserland. Ooit becijferde artistiek directeur Stefano Bottoni dat er 110 dagen onafgebroken muziek zou klinken, als hij de groepen van het festival ná elkaar liet optreden.

Bij de grandioze Baluardo della Montagna ga je de muren op. Onder de bomen hebben fietsers, joggers en wandelaars hun heerschappij gevestigd. Links gonzen de middeleeuwse straatjes. Rechts rijdt het autoverkeer zijn rondjes. Plots kijk je de Corso Giovecca in: over een afstand van 2½ km snijdt hij kaarsrecht het stadscentrum, langs het Castello Estense. Van nu af aan ga je zonder ophouden langs het uitbundig groene deel van de Nieuwe

Stad van Ercole I. Zie je ginds die opstaande stenen tussen de struiken? Daar ligt de joodse begraafplaats van Ferrara. Daar rust Giorgio Bassani, die in 1962 met *Il Giardino dei Finzi-Contini* een monument van de twintigste-eeuwse literatuur neerzette. Geerten Meijnsing schreef over deze roman: 'Nergens heb ik zo tragisch het mechaniek beschreven gezien van de liefde die heel dichtbij is maar toch niet bereikt kan worden.' Houd je adem in: misschien komt Micòl Finzi-Contini wel aangeftst, de dochter van een teruggetrokken joodse familie die in 1938 haar privétennisbaan openstelde voor alle inwoners van de stad. Zonder enige uitzondering. Ooit was Ferrara het centrum van de joodse cultuur in Italië.

Glorie en verval

Vanwaar ooit schildwachten hun rondjes liepen bij de Porta degli Angeli, zie je beneden de Viale Orlando Furioso. Een van de absolute meesterwerken van de Italiaanse literatuur werd in 1516 in Ferrara

uitgebracht. Lodovico Ariosto – de Italiaanse Homerus – bezorgde met zijn *Razende Roeland* inspiratie aan Shakespeare, Cervantes en Byron. Verteld wordt dat Casanova – zelfs toen hij in de gevangenis zat – altijd een zakexemplaar bij zich had. Bij deze stadspoort kijk je uit over grote groene gebieden die de stad in het noorden afzomen. Langs deze stadspoort verliet in 1598 hertog Cesare d'Este – de laatste hertog van Ferrara – zijn stad om zich in het veel kleinere Módena te gaan vestigen. Zo liepen vier eeuwen d'Estebewind ten einde. Het gezag over de stad kwam in handen van de paus.

Nog iets minder dan 2 km en je krijgt het spoorwegstation in het vizier. Dan heb je van de muren het beste gehad: op het hele stuk tot aan je vertrekpunt zijn hele stukken van de stadsmuren verloren gegaan. Neem dus maar liever de Viale Cavour, drijf mee over deze levendige ader die je naar het Castello Estense en het centrum brengt.

INFORMATIE

Straatartiestenfestival www.ferrarabuskers.com

Joodse begraafplaats Via delle Vigne, I-44100 Ferrara / 9.00-16.30 u (winter); 9.00-18.00 u (zomer). Za. gesloten.

Fietsen tussen Ferrara en de Po

51 KM MET WATER ALS BRANDSTOF

PROVINCIE FERRARA

Terugkeren van een vakantie in de omgeving van Ferrara zonder een flink eind in het zadel te hebben gezeten, mag je niet overkomen. De stad heeft er immers in de voorbije jaren alles aan gedaan om zich tot fietshoofdstad van Italië op te werken. En probeerde de hele provincie in die beweging te betrekken. Dat leidde onder andere tot het uitstippelen van een waaier bewegwijzerde fietsroutes door dit biljartvlakke land, met begeleidend materiaal dat ook in andere talen dan Italiaans te verkrijgen is. Een van de recentste toevoegingen is 'L'Anello d'acqua', een 51 km lange fietslus met Ferrara als vertrek- en eindpunt. En met onderweg heel veel water in beeld.

Langs het kanaal naar de rivier

Over de Via San Giacomo ga je bij het spoorwegstation de stad in westelijke richting uit. De eerste 5 km is het nog een tikkeltje behelpen. Gelukkig heb je houvast aan de routefolder die je in het toeristisch informatiekantoor kreeg. Zodra je voorbij Mizzana onder de snelweg A13 door bent gefietst, zit je in het fietsersparadijs: op de oever van het Buranakanaal ligt een vlekkeloos asfaltlint van bijna 10 km. Je fietst in de schaduw onder lange rijen populieren. Aan de kant ruisen de fruitboomgaarden. Langzaam lossen de symbolen van de industrie op in het weelderige groen. Hier staat een bankje op de oever om wat te verpozen, daar

verduidelijken borden de rijke flora en fauna. Na een paar schermutselingen met spoorlijnen ga je de Cavo Napoleonico over, een onderdeel van de groot-scheepse waterbeheersingswerken die hier al onder Bonaparte werden aangevat. En pas in ... 1969 werden voltooid.

Je hebt nog geen 20 km in de ketting en staat al voor de poorten van het stadje Bondeno. Misschien is het tijd om daar wat proviand in te slaan, want in de komende 20 km wordt dat moeilijk. Check ook even de tube zonnebrandolie: vanaf nu wordt schaduw een schaars goed. Wil je gewoon doorfietsen, zoek dan al voor het binnenrijden van Bondeno de bruine bordjes van de fietsroute 'Destra Po'. Ze brengen je over de rechteroever van de Panaro langs Ospitale tot op de dijk van Italië's belangrijkste rivier. De naam van de route staat voor 125 km fietsplezier op de réchteroever van de Po. Je draait er mee op de Europese Fietsroute 8 die van het Spaanse Cádiz naar de Griekse hoofdstad Athene voert. Net als bij de rit langs het Buranakanaal, kunnen ook langs de Po alle routeblaadjes voor een poos in de tas.

En nu weer terug naar Ferrara

Je krijgt opnieuw een brug over de Cavo Napoleonico onder de wielen en zet dan koers naar de weelderige rivierbossen van Porporana. Echt een verras-

send zicht in dit landschap van dijken, sloten, akkers en weiden. Je kunt er afdalen tussen populieren, wilgen en moerbeibomen. Oude exemplaren, maar vol levenskracht. In deze oase zingen duizenden vogels hun hoogste lied. Ongeveer 10 km verder stroomafwaarts klinken heel andere geluiden: je gaat er onder de snelweg naar Bologna door, ter hoogte van Occhiobello. De naam van dat plaatsje aan de overkant roept in de streek beelden op van ellende en veel verdriet: daar spoelde in november 1951 de Po de dijken weg en zette de hele provincie Rovigo blank. Zo'n 160.000 mensen moesten in roeiboortjes of motorschuiten hun huizen verlaten. Apocalyptische beelden. Zelfs de hoofdplaats Rovigo werd geëvacueerd. Meer dan 100.000 hectare vruchtbare grond werd bedolven onder dikke lagen water, zand en smurrie. Kun je je van de luie majestueuze rivier niet zoveel geweld voorstellen? Loop dan straks bij je aankomst in Ferrara nog maar eens tot in de Corso Mártiri della Libertà en bekijk

er de *Padimetro*. Bij die stenen Po-meter zul je verbaasd de hoogste waterstanden van de rivier lezen. Van 1705 tot op het moment dat hij in Occhiobello verwoestend hard uithaalde.

Een halfuurtje nog en je bereikt Pontelagoscuro. Je moet er onder de spoorweg Venetië-Ferrara door en nog heel even in de richting van Ro Ferrarese. Van hieruit heeft de fietser op de 'Destra Po' nog 90 km voor de boeg, tot de rivier zich vermengt met de Adriatische Zee. Jouw route gaat hier van de Po weg en voert kronkelend door de velden naar het Parco Urbano Giorgio Bassani van Ferrara. Ooit was dat stuk land van 1200 hectare tussen de stad en de rivier het jachtterrein van de familie d'Este. Vandaag is het een groot recreatiegebied met de universitaire sportvelden, een golfterrein en een zwembad. Na circa 4 km op de oostelijke rand ervan zie je stilaan de bakstenen stadsmuren opdoemen.

Moe? Tevreden!

INFORMATIE

Fietsverhuur Itinerando, Piazzale Kennedy 6/8, I-44100 Ferrara / tel. +39 0532 202003
www.itinerando.it

De leden van de dynastie d'Este hadden een Plan. En in dat Plan zaaiden ze over hun grondgebied een aantal zogenaamde *Delfizie* uit. Dat waren heerlijke verblijven waar ze een lustig leventje konden leiden en waarmee ze tegelijkertijd hun rivalen aardig de ogen uitstaken. Een ervan prijkt sinds 1578 in Mésola. Bij de dijk van de Po di Goro waakt het over een landschap van water en wolken. In de hoogdagen van de familie d'Este kon je de staatsieboot met hertog Alfonso II en zijn gezelschap ge-

regeld uit Ferrara zien komen aanvaren over deze rivierarm. Volgens sommige bronnen was het kasteel een speeltje voor zijn bruid Margherita Gonzaga, zijn derde echtgenote na Lucrezia De Medici en aartshertogin Barbara van Oostenrijk. Met Mésola als basis konden de gasten van het hertogelijke paar zich gedachtenloos wijden aan jachtpartijen in de bossen, aan visvangst op het strand en ander vertier. Wat zouden die zich vandaag heerlijk vermaken in het nabije natuurre-

servaat Gran Bosco della Mésola, dat zich met zijn goed 1000 hectare oerbos van steeneiken uitstrekt tot aan de zee.

Versterkt dorp

Het is een bijzonder verrassend complex dat ze daar in de loop van vijf jaar bij de rivier hebben opgetrokken. En dat nog niet zo lang geleden na een grondige restauratiebeurt voor het publiek open werd gesteld. Centraal verrijst het machtige bakstenen hoofdgebouw. Kantélen bekronen de stoere torens die uit elk van de vier hoeken stulpen. Waar je rond de vesting een slotgracht zou verwachten, ligt een ruim met keien bedekt plein. Het is afgezoomd met een lage overdekte galerij, die het kasteel in een soort hoekige omarming sluit. In de gebouwtjes waar nu winkels, cafés en kantoren zitten, woonde in de tijd van de hertog zijn dienstponeel. Dit versterkte dorp kwam je enkel binnen langs drie nauwe doorgangen in die beschuttende verdedigingswand.

Het Castello Estense is na de restauratie een cultureel en educatief centrum geworden. De zalen en kamers van de benedenverdieping ontvangen tijdelijke tentoonstellingen. In de prachtige verrekken op de eerste verdieping schetsen foto's van vroeger en nu de levensloop van de Podelta. Een van de zalen verbergt een bezienswaardigheid van een heel andere aard: een 50 m lange feestelijke fries in keramiek waarin Cesare Laurenti de loftrompet steekt over de coryfeën van

de Italiaanse schilderkunst. Zijn werk werd voor het eerst getoond op de Biennale van Venetië in 1903 en kreeg hier een twintigtal jaar geleden – na lange omzwervingen – een definitief onderdak. Je bent gegarandeerd een tijdje zoet met het raadspelletje wie Michelangelo is en wie Leonardo da Vinci, waar Piero della Francesca staat en waar Titiaan, of je nu een detail van Giotto bekijkt of een van Botticelli. Als je klaar bent, wacht nog het speelse centrum voor milieueducatie op de tweede verdieping.

Er zat meer in

'En wat dan met de aanwezigheid van de familie d'Este in het kasteel?' hoor ik je vragen. De sporen zijn niet heel talrijk: een portret hier, wat terracotta tegeltjes daar, een landkaart ginder. Als je die aandachtig bekijkt, besef je dat Alfonso met Mésola meer wilde dan louter een liefdesnestje of een zomerresidentie. Hoe verklaar je anders de peperdure infrastructuur die hij rondom liet aanleggen: wegen door de vlakke, ongeveer 10 km verdedigingsmuren en waterbeheerwerken. De inwoners van Ferrara hadden al een plek toegewezen gekregen waar ze in de verkaveling moesten bouwen. Zelfs de plek van het getto stond aangeduid! Het heeft er alles van dat dit kasteel het hart had moeten worden van een nieuwe stad, van een commercieel en militair centrum dat Venetië naar de kroon kon steken. Mede door de neergang van de dynastie d'Este is het nooit zover gekomen.

INFORMATIE

IAT Piazzetta Santo Spirito, I-44026 Mesola / tel. +39 0533 993358

Castello Piazza Umberto I, I-44026 Mesola / tel. +39 3391935943 / Open: di-zo. 9.30-12.30 u en 15.00-18.00 u (april-okt); di-zo. 9.30-12.30 u en 14.30-17.30 u (nov.-maart) / Basisticket: € 3

Laat je blinddoek afnemen in de buurt van Via Gramsi in Comacchio, knipper even met je ogen tegen het zonlicht en je waant je zo in Venetië. Alleen: de kanalen zijn hier smaller, de boogbrugjes lager en de huizen en paleizen eenvoudiger dan in de 100 km noordelijker gelegen lagunestad. Ooit leek dit vissersdorp af te stevenen op een bloeiende toekomst: de handel draaide goed en toen Karel de Grote in de negende eeuw ten strijde trok tegen de Byzantijnen, stelde Comacchio zijn vloot ter beschikking. In 946 werd het echter door zijn machtige rivaal finaal verpletterd. Het groepje eilanden zonk weg in de vergetelheid van de lagune. Bijna letterlijk. Het zou tot in 1821 duren vooraleer een weg over de dijken Comacchio vastklonk aan Ostelato en het vasteland.

Zoals de Rialtobrug tot de vaste kiekjes van Venetië behoort, zo is dat ook met de vernuftige voetgangersbrug die kardinaal Pallotta in 1643 in Comacchio liet bouwen. Als een bakstenen spin met vijf poten overbrugt de Trepponti vandaag in één sprong drie kanaaltjes. Beklim de trappen tot boven op het centrale platform tussen de hoekige torens en proef er van het uitzicht: mensen lopen af en aan naar de vismarkt, een sloepje tovert rimpels op het kanaal, de zon doet kleurige vlekken opsplatten. Verbaast het je nog dat de Italiaanse televisiezender

Rete 4 dit bruggencomplex een tiental jaar geleden het uitgelezen decor vond voor een grootscheepse modeshow? Sindsdien verzamelt elk jaar in juni een grote massa chic volk op deze plek.

De zee neemt

Vanaf Trepponti sta je zo bij het negentiende-eeuwse Palazzo Bellini en bij een heel apart archeologisch museum. Nog zo'n plek voor wie dacht alles van de Romeinse tijd te hebben gezien. Centraal in het verhaal ligt een 21 m lang vrachtschip dat iets voor onze tijdrekening nabij Comacchio aan de grond liep. Twintig eeuwen later werd het toevallig ontdekt bij baggerwerkzaamheden. Centraal, maar dan niet letterlijk: je krijgt *la nave romana* immers alleen te zien via camera's in de loods waar het – tergend langzaam – wordt geconserveerd. Toch hoor je hier zelden iemand mopperen, want de speurders onttrokken in 1981 een heuse schat aan de ruimen. Op de begane grond krijg je rond een precieze maquette op schaal 1:10 het verhaal van het handelsschip zelf: hier ligt het touw – tweeduizend jaar oud! – waarmee planken tot een scheepskiel aan een werden gesjord, daar het 2 m lange loodzware anker. Je treedt er ook binnen in de persoonlijke leefwereld van de opvarenden: een lederen tas, een tenen mandje met een houten handvat, dobbelstenen, schoenen, sandalen, teenslip-

pers. Wat is de afstand klein naar wat je zelf aan je voeten hebt! Op de eerste verdieping wacht je de afdeling koopwaar uit de scheepsvondst: amforen en kruiken voor Griekse wijn en voor olie uit Istrië, kasten vol aardewerk en ... 3 ton lood uit Spanje verdeeld over een honderdtal staven. Lood was toen nog een belangrijk metaal. Het diende in de scheepsbouw, voor het aanleggen van waterleidingen, zelfs in de geneeskunde. Zes miniatuurtempeltjes – slechts 15 cm hoog en ook van lood – kregen een plaats in een glazen schrijn. Wat zijn ze verfijnd: leeuwenpootjes, scharnierende deurtjes, gecanneleerde zuiltjes met kapitelen. En binnenin – minuscuul – Eros, Venus of Mercurius. De onfortuinlijke opvarenden van de 'Fortuna Maris' hebben ze nooit verkocht gekregen.

De zee geeft

Een wandeling onder de 143 bogen van de zuilengang die langs Corso Mazzini naar het heiligdom van Santa Maria in Aula Regio voert, brengt je naar een brok industriële archeologie van Comacchio. Daar werd in 2004 een centrum geopend waar je alles leert over het vangen en verwerken van paling, een eeuwenoude bezigheid in de Valli

di Comacchio. De lokale vissers hebben sinds altijd in dat waterrijke gebied ten zuiden van de stad hele scholen paling verschalkt die het zeegat kozen om zich in de Caraïben te gaan vermenigvuldigen. Hoe die *anguilla* werd aangevoerd, hoe de paling werd versneden, hoe hij op spiesen boven open houtvuren werd afgebakken en uiteindelijk werd ingeblikt in een mengsel van wittewijnazijn, wat zout en een blaadje laurier ... het wordt je in de 'Manifattura dei marinati' stap voor stap duidelijk gemaakt. Met de modernste middelen en in het authentieke kader. En telkens wanneer in oktober de tijd van de palingvangst weer aanbreekt, komt dit 'museum' tot leven. Dan zie je van achter glas hoe vanuit de Sala dei Fuochi – de indrukwekkende Vuurzaal – witte rook hemelwaarts krinkelt uit twaalf reusachtige schoorsteenpijpen. Delicatessenzaken over het hele land spreken met ontzag over de *anguilla marinata di Comacchio*. De beweging 'Slow Food' zette hem op haar lijst van producten die bijdragen tot de faam van de Italiaanse gastronomie.

INFORMATIE

IAT Via Mazzini 4, I-44022 Comacchio / tel. +39 0533 314154.

Museo della Nave romana Via della Pescheria 2, I-44022 Comacchio / tel. +39 0533 311316

Open: di.-za. 10.00-13.00 u en 15.00-19.00 u (juni-aug.); di.-za. 9.30-13.00 u en 15.00-18.30 u (sept.-mei); zo. 10.00-13.00 u en 15.00-19.00 u. / Basistarief: € 4

Manifattura dei marinati Via Mazzini 200, I-44022 Comacchio / tel. +39 0533 81742

Open: di.-zo. 9.30-13.00 u en 15.00-18.30 u (nov.-maart); vr.-zo. 9.30-13.00 u en 15.00-19.00 u (april-sept.)

Toegang gratis

Antica Trattoria La Barcaccia Piazza XX Settembre 41, I-44022 Comacchio / tel. +39 0533 311081

Ma. gesloten / Paling en ander lekkers uit zee en rivier

Bonifica hier, bonifica daar. In de kuststrook van de provincies Rovigo, Ferrara en Ravenna struikel je geregeld over dit woord dat 'drooglegging', 'grondverbetering' en 'malariabestrijding' in één term vat. Om wat zicht te krijgen op die eeuwenlange evenwichtsoefening tussen Mens en Water kun je op de zuidelijke rand van de provincie Ferrara naar de verschillende locaties van het Ecomuseo di Argenta; geschiedenis, economie, natuur, milieu, technologie en cultuur vloeien er samen tot een boeiende mix.

Een bezoek aan het Museo delle Valli, ondergebracht in een voormalig jacht-paviljoen, is de beste manier om je wat te oriënteren. Behalve als natuurhistorisch documentatiecentrum voor het hele gebied dient dit Moerasmuseum als centraal infopunt voor de Podelta. Knap hoe ze daar de ingewikkelde toestanden ontrafelen. Bij de voordeur kun je meteen beginnen aan een (begeleide)

natuurwandeling door de Oase van Val Campotto, een 1600 hectare groot, waardevol zoetwatergebied met meertjes en moerassen, met rietkragen en drijvende velden waterlelies, met altijd oneindige luchten. Voor zijn verfrissende aanpak kreeg het museum bij de aanvang in de vroege jaren negentig de hoogste waardering van de Raad van Europa. Het 'Museum van het Jaar 1992' werd zopas grondig afgestoft om zijn bezoekers nog doelgerichter te kunnen introduceren in een fascinerende wereld.

Tem de Reno

Hier in het zuiden van de Podelta is altijd een hoofdrol weggelegd voor de Reno, een uiterst grillig riviertje dat ontstaat in de Apennijnen en via Bologna en Cento naar de Adriatische Zee vloeit. Om het aan banden te leggen, werd in 1909 het Consorzio della Bonifica Renana opgericht. De grootscheepse waterbouwkundige plannen van ingenieur Piero Pasini omvatten onder andere het aanleggen van 100 km werkspoor en het graven van 800 km kanalen, het werpen van talrijke bruggen, het bouwen van imposante gemalen in Vallesanta en Saiarino. (Wat heeft het Italiaans toch een beeldrijk woord voor 'gemaal'. Zo'n installatie heet 'idróvora'. Zoals je in het Nederlands een vleeseter 'carnivoor' noemt, gebruik je voor een installatie die water verslindt toch gewoon het woord 'hydro-

voor!') Aangevat in 1915 en vertraagd door de Eerste Wereldoorlog konden de werkzaamheden worden afgerond in 1925. In de feesttoespraken werd hulde gebracht aan de duizenden scariolanti, de arbeiders die met kruiwagens nat zand onafgebroken de loopplanken op en af waren gereden. (In Codigoro – 30 km naar het noorden – kregen de arbeiders van een gelijkaardig project een standbeeld op de oever van de Po di Volano.)

Op stap door het gemaal

De kroon op de bonifica, de parel van het Ecomuseo di Argenta, is het complex van Saiarino waar koning Vittorio Emanuele III de officiële inwijding voltrok. En waar nu elk jaar duizenden mensen de gulden middenweg bewandelen tussen een levend museum en een actieve werkplek. Gids van dienst in het Museo della Bonifica is meestal Sergio Stignani, die sinds meer dan twintig jaar in het gemaal werkt. (Misschien krijg je het boek met zijn fotografische impressies van de natuur in de oase wel te zien!) Hij vat aan met een industrieel-archeologische tocht langs authentiek materieel dat in het begin van de twintigste eeuw de droom hielp realiseren. Dan wijst hij je op het majestueuze pompgebouw en vertelt vol trots: 'De pompen achter die zes grote ramen hebben we sinds 1925 altijd draaiende gehouden. Het waren

toen revolutionaire staaltjes van Italiaans vernuft. Ze tillen water uit lagere gebieden naar de Reno, die het dan afvoert naar zee. Per seconde kunnen ze 9 m³ aan. Is de waterstand te hoog, dan gaan we die massa parkeren in enorme wachtbekkens, waar plaats is voor vele miljoenen kubieke meters water.' Met trots gooit hij de poorten van het 60 m lange pomphuis open. 'Elke keer opnieuw voel ik me in een kathedraal. Kijk naar dat roze marmer uit Verona. Bewonder dat feestelijke smeedijzerwerk in Jugendstil.' Hij tokkelt schakelborden, wijst op de machines die eertijds de pompen voorzichtig aanzwengelden en verklaart de limnograaf. 'Gedurende tachtig jaar heeft die het waterpeil aangegeven, maar daar hebben we nu wel moderner spul voor.'

Van het pomphuis loopt Sergio je voor naar de eigen krachtcentrale van het gemaal. Beelden, foto's en video's belichten steeds nieuwe facetten. Hij toont de grote stookketels die de stoom leverden om de turbines aan het draaien te brengen en neemt je mee naar de 'Sala del Grande Clic', waar het bevel wordt gegeven om de energie naar de pompen door te sturen. Oud en nieuw, toen en nu, ze kruisen elkaar voortdurend op de tocht. Het gemaal van Saiarino zal blijven werken. Zolang er water door de Reno vloeit.

INFORMATIE

Museo delle Valli d'Argenta Casino di Campotto, Via Cardinaia 1/c, I-44011 Campotto di Argenta tel. +39 0532 808058 / Open: di-zo. 9.30-13.00 u en 15.30-18.00 u. / Ticket: € 3 / www.portaleargenta.it

Museo della Bonifica Strada Saiarino 1, I-44011 Argenta / tel. +39 0532 808058 / Open: di-zo. bezoek met gids om 9.00 u en 11.00 u. / Afspraak Museo delle Valli / Ticket: € 3 / www.portaleargenta.it

Bar Trattoria Oasi Via Vallesanta 6, I-44010 Argenta (Campotto) / tel. +39 0532 808017 / Volks plekje met lekkers uit de lokale wateren (kickers, paling, enzovoort). Check vooraf de openingstijden.

Abdij van Pomposa

OVER GUIDO, MAAR NIET BELCANTO

Ut queant laxis
Resonāre fibris
Mīra gestorum
Famuli tuorum
Solve polluti
Labbii reatum
Sancte Iohannes

'Opdat de uwen onbelemmerd zingen, met sterke stemmen, van uw grote daden, reinig hun lippen van de smet der zonde, heilige Johannes.' In het scriptorium van de benedictijner abdij van Pomposa zat in het begin van de elfde eeuw een monnik gebogen over deze Latijnse hymne aan Johannes de Doper. Hij heette Guittone. Zeg maar 'Guido'. Uit elke zin plukte hij de eerste twee letters als geheugensteun. En knobbelde op basis daarvan een systeem uit om met grotere precisie dan voorheen de hoogte te bepalen van de klanken waaruit hij en zijn confraters hun Gregoriaanse gezangen destilleerden. Zo lag hij mee aan de basis van de huidige muzieknotatie. 'Doe, a deer, a female deer. Ray, a drop of golden sun. Me, a name I call myself', klonk het uit het keeltje van Julie Andrews in *The Sound of Music*. Druk dat maar eens uit met C, D en E! Guido kende bijval en moest later op de vlucht voor de afgunst van een paar medebroeders. Hij belandde in het Toscaanse Arezzo, waar hij muzikleraar werd en stierf in 1050. Als je kinderen balen van solfège, geef dan

de schuld maar aan Guido van Arezzo. Maar vertel ze er dan bij dat een krater op de planeet Mercurius zijn naam door de ruimte draagt.

Een abdij met heel veel macht

Tien eeuwen na Guido van Arezzo staat de merkwaardige campanile van de abdijkerk als een bijna 50 m hoog bakenslang langs de drukke Via Romea, de weg tussen Venetië en Ravenna. Hoeveel pelgrims uit Oost-Europa zijn hierlangs niet naar Rome getrokken? De ranke vierkante klokkentoren verrees in 1063; bouwheer Deusdedit speelde onder de conische torenspits een verrassend spel met de vensteropeningen. De basis van de abdij werd gelegd in de zesde-zevende eeuw, op een 'eiland' tussen de Adriatische Zee en twee armen van de Po. De monniken speelden een vooraanstaande rol bij de strijd tegen het water en de sanering van het hele gebied. In de tijd van monnik Guido was dit een zeer vooraanstaand klooster geworden: 'Monasterium in Italia Primum'. Er kwam een bibliotheek die uitgroeide tot een schatkamer. De abt verwierf geestelijke en wereldlijke macht tot ver buiten de kloostermuren: Pomposa controleerde zoutpannen, visvallen, wijngaarden, akkers en bossen over heel Italië. Toen later de Po ongenadig terugvloog, luiden overstromingen en moerasvorming het verval van de abdij in. Zo liep de

gevierde Dante Alighieri tijdens zijn verblijf malaria op, waaraan hij in 1321 stierf. Niet veel later werd de definitieve neergang van Pomposa ingezet.

De luister van de romaanse kunst

Als bezoeker van het abdijcomplex beland je hier eerst in een kermis annex overdekte markt. Luid schallen schreeuwelijke *canzoni* uit de boxen. Je hoort nog nauwelijks de krekels tsjirpen. En in Arezzo beweegt een grafsteen. Alsof iemand zich omdraait. Wat een geluk dat tussen het parkeerterrein en het plein met de kerk en de bijgebouwen een buffer zit van een paar honderd meter lopen. Onder een gevel bespikkeld met bas-reliëfs, mozaïekfragmenten en ander gerecycled materiaal van verdwenen delen van de abdij, loop je de kerk binnen: een gebouw met drie beuken dat tot de parels van de romaanse kunst behoort. Voor het altaar knielden ooit Frederik Barbarossa, Giotto en Johannes Paulus II. Van de rijke mozaïekvloer wordt je blik naar bewogen veertiende-eeuwse fresco's getild. 'Gelukkig de ogen van zij die zien wat jullie bekijken.' Met een beetje kennis van symbolen uit de Apocalyps, uit het Oude en het Nieuwe Testament begin je aan een fabelachtige tocht. Zoek de zevenkoppige Hydra, zie hoe de ark van Noë ten prooi is aan de zondvloed. Daniël in de leeuwenkuil, Mozes in Egypte, David en Goliath. Zie het Lam Gods. Naast de toegangsdeur klieft een duivel een verworpene met

zijn scherpste zwaard doormidden. Zijn spitsbroeder vertrappelt een stelletje zondaars met zijn bokkenpoten. Kinderen toegelaten?

In het gebouw aan de overkant van het plein loop je de grote abdijrefter binnen. Onder het grote fresco Het Laatste Avondmaal uit 1316 namen in de glorie-dagen van het klooster tot honderd monniken hun karige maaltijd. Verrassend hoe Jezus en zijn apostelen helemaal de tafel rond maken. Klim je nog een verdieping hoger, dan beland je in het dormitorium dat tot abdijmuseum is getransformeerd. Het vliegt je in grote bewegingen terug naar de zesde eeuw. Naar de begintijd van dit nog steeds unieke complex.

INFORMATIE

IAT SS 309 Romea, Località Pomposa / tel. +39 0533 719110

Abdij van Pomposa SS 309 Romea, Località Pomposa / tel. +39 0533 719152

Open: dag. 8.30-18.45 u. / Basisticket: € 5. Zo. kerk gratis, museum € 3 / www.pomposa.info